

UDK 94(497.1)(049.3)

Primljeno: 03. 02. 2024.

Stručni rad
Professional paper

Dženita Sarač Rujanac

KNJIGA O KNJIZI – JUGOSLAVENSKA POLEMIKA O JUGOSLAVENSKOJ IDEJI I DRŽAVI 1970-IH GODINA

[Istorija Jugoslavije u svjetlu kritike: polemike u jugoslavenskim časopisima 1973-1976. povodom izdanja knjige Istorija Jugoslavije, I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, Prosveta, Beograd 1972, Božidar Jakšić (prir.), Buybook / Most Art Jugoslavija / Srednja Europa, Sarajevo / Beograd / Zagreb, 2022]

Sinteza (grč. synthesis: sastavljanje, ujedinjenje, spajanje, povezivanje) jeste metod spoznaje koji nastaje povezivanjem i spajanjem jednostavnih misli u složene. Njome se udružuju različite pojedinosti u cjelinu, sistematizira dosadašnje saznanje i formira teorijsko znanje prateći orijentaciju od posebnog kao općem. Sinteza u historijskoj nauci jeste sveobuhvatna forma obrade prošlosti, najdublji i najpovezaniji način *pripovijedanja o prošlim vremenima*. To je sistematična, hronološki i problemski povezana cjelina o političkoj, ekonomskoj, društvenoj i kulturnoj prošlosti od najstarijih vremena do savremenosti, najčešće određenog naroda ili države. Cilj naučne sinteze jeste da se ona, koliko god je moguće, približi složenom historijskom zbivanju. Njome se teži sagledavanju šire slike, vješto proniče u srž složenih historijskih procesa i zbivanja i suštinski razumijevaju ključni historijski fenomeni u dužem vremenskom kontinuitetu. Od nje se ne očekuje da rekonstruiše same događaje i hronološki reda podatke nego da tumači i objašnjava tokove historijskog razvitka i istovremeno bude odraz recentne historiografije. Zbog toga je preduslov kvalitetnog sintetičkog djela dobro poznavanje faktografije i dotadašnjih saznanja nauke kao i

oslanjanje na provjereni činjenični materijal. Tačnost činjenica kojima se operiše omogućava vjerodostojnu rekonstrukciju i redosljed zbivanja, a na koncu i vjerodostojnu interpretaciju i argumentiranu ocjenu historijskih procesa. Sinteza, prema mišljenju Hrvoja Matkovića, treba da „postavi i objasni problematiku, da istakne bitne odrednice razvoja, da utvrdi društvene pojave i odnose, protivrječnosti, pokretne sile i ključne, prijelomne točke u povijesnom razvoju. Sinteza bi nam morala dati dinamičnu sliku kompletnog povijesnog kretanja u određenom vremenskom razdoblju“. Prema tome, sinteza ima zadatak da jasno sagleda ključne historijske procese u svojoj njihovoj složenosti.

Ovakva *skromna* ambicija naučnih sinteza za koju je potrebno veliko znanje, umijeće i iskustvo, ključni zašto umjesto dase historičari, pojedinačno, ali i kao odabrani tim, rijetko upuštaju u njihovu izradu. U izazovu pisanja sintetičke historije Jugoslavije, kao državne zajednice koju je karakteriziralo bogatstvo razlika, izrazita heterogenost u geografskom, političkom, nacionalnim, vjerskom, ekonomskom i kulturološkom smislu, kao i bremenite historijske sudbine njenih *naroda i narodnosti*, prisutan je kontinuitet diskontinuiteta.

Nakon *Istorije Jugoslavije* Vladimira Ćorovića (1933), izdanje vrijedno pažnje bila je *Istorija naroda Jugoslavije*. Kao rezultat timskog rada eminentnih jugoslavenskih naučnih radnika koji je započeo 1949, 1953. godine objavljen je prvi tom knjige koji je obuhvatao historijski razvoj od najstarijih vremena do XVI stoljeća. Drugi tom je objavljen 1959/60. godine i odnosio se na period od XVI do konca XVIII stoljeća. Planirani treći i četvrti tomovi o XIX i XX stoljeću nisu nikada objavljeni *izgubivši* se u kakofoniji dugih sastanka i dinamičnih rasprava.

Nezavisno od ovog projekta koji je pokrenuo Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ, u izdanju beogradske Prosvete 1972. godine objavljena je knjiga *Istorija Jugoslavije*. Bila je zamišljena kao naučno i popularno djelo, sinteza namijenjena domaćoj, jugoslavenskoj, a i zainteresiranoj, svjetskoj javnosti. Knjiga je podijeljena na četiri dijela, a autori priloga bili su Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer. Ona je, kako to ističe Slavoljub Ćetković 1973. godine, „razbila monotoniju naše istoriografije koja se još bavi specijalističkim radovima, parcijalnim istraživanjima i kreće u domenu analitičkih rasprava“. Odmah po objavljivanju izazvala je veliki interes javnosti. Imala je kontraverzan prijem pokrenuvši veoma žustru polemiku u naučnim i širim društvenim krugovima koja će se voditi tokom nekoliko narednih godina.

Istorija Jugoslavije bila je razlog nastanka nove knjige koja je čekala više decenija na svoje objavljivanje. Knjiga *Istorija Jugoslavije u svjetlu kritike. Polemike u*

jugoslavenskim časopisima 1973-1976. povodom izdanja knjige Istorija Jugoslavije objavljena je 2022. godine. Pomenuta intenzivna polemika o *Istoriji Jugoslavije* rezultirala je vrlo poticajnim tekstovima, i autora i kritičara, koji su trudom Božidara Jakšića početkom 1980-ih godina bili skupljeni na jedno mjesto pa su, čineći cjelinu koja u svojoj punoći otkriva suštinu, trebali biti objavljeni kao posebno izdanje beogradske izdavačke kuće Narodna knjiga. Međutim, usprkos upornom Jakšićevom agitiranju do njenog objavljivanja došlo je tek znatno kasnije. U značajno izmijenjenim društveno-političkim okolnostima ovog zadatka prihvatili su se tri izdavača, sarajevski Buybook, beogradski Most Art Jugoslavija i zagrebačka Srednja Europa.

Ova knjiga jeste zbirka polemičkih tekstova nastalih u toku rasprave koja se od 1973. do 1976. godine vodila na stranicama nekoliko časopisa u Jugoslaviji. U prvom dijelu knjige (3-78. str) predstavljeni su prvi i pojedinačni osvrti iz 1973. godine na *Istoriju Jugoslavije*, oni Fuada Slipičevića, Jaroslava Šidaka, Petra Strčića i Ali Hadrija. Početkom te godine *Gledišta*, časopis za društvenu kritiku i teoriju Univerziteta u Beogradu, inicirala su poseban razgovor autoriteta historijske nauke o *metodološkom i naučnom pristupu Istorije Jugoslavije*. Izlaganja pozvanih historičara na ovu temu časopis je objavio u broju 3. iz 1973. godine i tu su se našli tekstovi Avde Sućeske, Branka Petranovića, Branislava Gregorijevića, Vojimira Kljakovića, Slavoljuba Cvetkovića, Đure Stanisavljevića, Momčila Zečevića, Veselina Đuretića, Alije Bojića, Tadora Stojkova, Petra Kačavende i Mustafe Imamovića i oni čine drugi dio knjige (81-139. str). Treći dio knjige (143-211. str) predstavljaju tekstovi objavljeni u zagrebačkom *Časopisu za suvremenu povijest* koji je u svojoj stalnoj rubrici aktuelne teme pažnju posvetio upravo nedavno objavljenoj *Istoriji Jugoslavije*. Pozvani historičari detaljno su se osvrnuli na *cjelovitu interpretaciju povijesti* u ovoj knjizi i ČSP je objavio priloge Mirjane Gross, Vere Cilige, Bogdana Krizmana, Hrvoja Matkovića, Stanislave Koprivice-Oštrić, Zorice Stipetić, Ivana Jelića i Slobodana Žarića. Polemika se nastavila i tokom nerednih godina na stranicama *Jugoslovenskog istorijskog časopisa* (Milorad Ekmečić, Petar Strčić, Mirjana Gross, Vera Ciliga) i *Gledišta* (Avdo Sućeska i Mustafa Imamović) i ovi tekstovi čine četvrto poglavlje (215-350. str). Knjiga je na kraju obogaćena i posebnim napomenama, tj. pojašnjenjima priređivača određenih dijelova predočenih autoriziranih tekstova (351-363. str).

Konstatirajući neujednačenost priloga *Istorije Jugoslavije* (S. Cvetković), pomanjkanje zajedničke koncepcije i spornu faktografiju, nerijetko problematizirajući i sam naziv knjige, kolege historičari su se nešto manje osvrnuli na prve dvije

tematske cjeline. Te cjeline koje su napisali Božović i Ćirković su tretirale historiju od najstarijih vremena do konca XVIII stoljeća i bila im je spočitana, između ostalog, neopravdana sažetost, svjesno izostavljanje važnih povijesnih činjenica (F. Slipičević), nedostatna nužna faktografija i očigledno prešućivanje određenih pojava i činjenica u prošlosti (Z. Stipetić).

Međutim, oštrica kritike bila je usmjerena na tekstove Milorada Ekmečića o XIX stoljeću i Vladimira Dedijera o XX stoljeću pri čemu se posebno problematiziralo pitanje historije jugoslavenske ideje, dinamike njenog razvoja i doprinosa određenih elemenata koji su participirali u isprepletenom i protivrječnom procesu stvaranja jugoslavenske države.

Dedijeru, kojem se priznavalo da je imao izrazito težak zadatak i pri tome bez ikakvog urneka i na ograničenom broju stranica, spočitao se nenaučan pristup u radu i faktografska netočnost, tendencija kao senzacionalizmu pri čemu je tekst, tvrdili su pojedini autori, na granici publicističkog uratka. Kritika je smatrala da je njegov prilog neopravdano zasnovan na osobnom, ratnom iskustvu, a ne na provjerenim podacima (J. Šidak), pri čemu dominira lični momenat i pribjegava se iznošenju nebitnih i neodlučujućih detalja (F. Slipičević). U tekstu su uočeni brojni nedostaci, greške i propusti, te neosnovani i nelogični zaključci (A. Bojić). I dok je Petranović smatrao da se Dedijer „povija pod masom činjenica“, Gligorijević je isticao da je dio o međuratnom razdoblju „prazan, siromašan činjenicama“. Dedijer je „na veoma simplificiran način razrješavao suštinska pitanja“, pri čemu su ključni problem ovog teksta bile faktografske greške iza kojih je slijedio čitav sistem krivih zaključaka (V. Kljaković). U svom tekstu primijenio je slobodni metod sopstvenog saopštavanja (Đ. Stanisavljević), subjektivizirani pristup i insistirao na ličnom viđenju i shvatanju (M. Zečević). Upotrebljavao je neadekvatnu terminologiju (P. Kačavenda) i iznio zanimljive, ali očigledno nevažne pojedinosti (B. Krizman) što je samo doprinijelo hronološkoj zbrci (H. Matković).

Na drugoj strani, zamjerke Ekmečiću bile su potpuno druge prirode pri čemu čitalac u nastalom *mutežu*, kako ga naziva V. Ciliga, saznaje pojedinosti o Jugoslaviji kao srpsko-hrvatskoj zajednici i jugoslovenstvu kao spoju hrvatska i srpstva, tj. historijskom usklađivanju ova dva nacionalizma koji prerastaju u jedinstven jugoslavenski nacionalizam. Takva polemika navodi na pomisao da je pitanje jugoslavenske ideje i države u svojoj suštini isključivo pitanje srpsko-hrvatskih odnosa, volje srpskog i hrvatskog naroda, a da su svi ostali bili na margini historijskih tokova.

Posebno je indikativna diskusija između M. Ekmečića i M. Gross u kojoj se drugoj strani spočitava manipulacija činjenicama, ratovanje istrgnutim citatima,

deinterpretacija, primjena različitog aršina, isključivost i slično. U toj intenzivnoj raspravi koja je vremenom postala sve osobnija obje strane nastoje argumentirati svoje viđenje socijalnog progresa u XIX stoljeću, odnosa države i nacije, procesa stvaranja nacija, kao i stav o jezičkom tj. religijskom konceptu nacije. Obje raspravljaju o značaju seljaštva kao tvorca modernog društva, ulozi hrvatskog aristokratskog društva, mentalitetu pokornosti i mentalitetu progresije, tj. historijskoj ulozi konstruktivnih i manje konstruktivnih naroda. Ukazuju na značaj i težnje nacionalnih preporoda, nejednak ritam nacionalne integracije, utjecaj različitih ideologija na rađanje, učvršćivanje i egzaltaciju nacionalne svijesti, karakteristike literarnog jugoslavenstva, političkog hrvatstva, ilirstva i pravaštva.

Ekmečić i Gross su diskutirali o različitim shvaćanjima jugoslavenstva i manifestacijama jugoslavenske ideje, borbi srpske i hrvatske jugoslavenske ideje, razlici između uskog srpskog nacionalizma i jugoslavenske unitarističke ideologije, navodnoj maglovitosti jugoslavenske ideje kod Hrvata kao i jugoslavenstvu kao sredstvu učvršćivanja premoći srpske dinastije i buržoazije, svesrpskoj tj. velikosrpskoj predaji, pravaštvu i njegovoj vezi s ustaštvom, idejama i značaju društvenog angažmana Vuka Karadžića i Ante Stračevića i brojnim drugim pitanjima.

U suštini, u ovoj diskusiji prepoznajemo različite poglede na Jugoslaviju, dva značajno različita stanovišta u ocjeni jugoslavenstva, o tradiciji srpskog i hrvatskog društva i njihovom progresivnom potencijalu i očiglednoj oprečnosti u vrednovanja uloge jugoslavenskih naroda u prošlosti i njihove zasluge u stvaranju Jugoslavije. Gross posebno potcrtava da se u knjizi *Istorija Jugoslavije* „ne vidi svo bogatstvo povijesnih procesa koji se slijevaju u Jugoslaviju, nego se dobiva dojam da je njen izvor u srpskoj tradiciji, a sve ostalo su marginalije“.

Ekmečić je u svojim tekstovima dodatno objašnjavao i opravdavao iznesene teze i stavove smatrajući da je reakcija na knjigu ustvari organizovan i orkestriran napad kao rezultat aktuelne političke i društvene atmosfere. Bila je po srijedi, smatrao je Ekmečić, ideološki obojena kolektivna kritika, „pomama malih imama“ koji su pribjegli „čerečenju“ teksta na „nacionalne i ostrvske dijelove“. U tom cjepidlačenju, smatrao je, gubila se granica između naučnog i političkog posla, pokazao izrazit nizak nivo netolerancije na tuđe mišljenje i uporno nametalo isključivo svoje.

Bosanskohercegovački historičari uzeli su aktivno učešće u diskusiji, posebno Imamović i Sućeska. I oni su, poput J. Šidaka i V. Kljakovića, autorima spočitavali metodološke propuste i forsiranje teze o „istorijskim i neistorijskim narodima“, te nedosljednu upotrebu nacionalne oznake. Konstatirali su da se u knjizi historija bosanskih Muslimana jedva primjećuje i da se u njoj „ne ističu pozitivne težnje

muslimanskih slovenskih masa ka stvaranju jugoslavenske zajednice i njihov otpor izrabljivačkim klasama i stranim osvajačima“ (A. Bojić).

Sučeska je u svojim osvrtima skrenuo pažnju na brojne nepreciznosti i zastarjele ocjene historije Bosne osmanskog perioda i primjenu različite doze kritičnosti prema historiji jugoslavenskih naroda. Postavio je jasno pitanje „zašto se u *Istoriji Jugoslavije* prećutkuje istorija jednog i to trećeg po veličini naroda Jugoslavije (bosanskohercegovačkih Muslimana) i zašto se u toj knjizi preuveličavaju negativne pojave u istoriji nekih naroda Jugoslavije?“ „Da li zato što“, nastavlja Sućeska, „autori knjige negiraju postojanje bosanskohercegovačkih Muslimana, kao posebnog naroda u Jugoslaviji, ili zato što zbog eventualne nerazvijenosti historiografije oni ne poznaju njihovu istoriju?“. Činjenica da u Bosni i Hercegovini postoji muslimanski narod koji čine, pored begova i gradske muslimanske fukare, i radni narod u vidu raje, slobodnih seljaka i zanatlija, očito je historijska istina koja se teško može uklopiti u određene postojeće konstrukcije historije Bosne i Hercegovine, zaključio je ovaj autor.

Istorija Jugoslavije, primjetio je Imamović, svedena je na historiju njene tri velike nacije (Srba, Hrvata i Slovenaca), iako se u osnovi „pojave koje nose epohu“ najčešće pripisuju najbrojnijoj, srpskoj naciji. Mnoštvo je toga što su autori ove knjige „pogrešno, jednostrano ili površno“ rekli o Muslimanima, istakao je Imamović. Očigledan je krug turske magije kao njihov povijesni balast, a i dalje su etiketirani historijskom, turskom krivicom. Njihovo pominjanje se očigledno izbjegavalo, posebno tamo gdje su oni istupali kao samostalni subjekt i ono se svelo na slučajnost, gotovu incidentalnost u tekstu. Imamović je posebno naglasio prešućivanje strukture bosanskog stanovništva u XVII i XVIII stoljeću kao i muslimanskih seljačkih buna u XVIII stoljeću dok je svega nekoliko rečenica posvećeno kretanju među Muslimanima tokom prve polovine XIX stoljeća. Skrenuo je pažnju na oskudan prikaz, istina nešto kasnijeg, ali po suštini i elementima vrlo sličnog drugima, nacionalnog i kulturnog preporoda Muslimana na prijelomu dva stoljeća pri čemu je potcrtao da se u knjizi, na primjer, ne navodi ime ni jednog muslimanskog književnika.

U svom odgovoru na Ekmečiće tekst u JIČ-u br. 1-2/1974 Imamović je ponovno naglasio da se u ovoj knjizi „u pogledu nekih povijesnih tumačenja često ne osjeća nužna distanca prema popularnoj mitologiji nastaloj u toku višestoljetne hrišćansko-islamske konfrontacije, čiji je jedan front bio i na ovim našim prostorima. Ta zakašnjela epska svijest, koja se u literaturi ispoljava u mnogim *protuturskim filipikama* osjeća se i u *Istoriji Jugoslavije*“. Imamović je također istakao da se u potpunosti zanemarila historijska činjenica da su jugoslavenski narodi dugo živjeli u

okviru velikih i različitih klasnih sistema (Vizantija, Osmansko carstvo, Austro-Ugarska monarhija, Mletačka republika) i da su nastojali pronaći svoje mjesto u tim državama, a vremenom, „kako su znali i umjeli“, pronaći i svoje mjesto izvan njih i to, po mogućnosti, formiranjem vlastite države.

Knjiga koja je pred nama u potpunosti zaokuplja pažnju čitaoca, otkriva nam jednu vrlo otvorenu i oštru polemiku koja se mora promatrati u širem kontekstu. Ona je odraz svog vremena, aktuelnih vrijednosti i principa, a istovremeno ukazuje na, pa makar i epizodan, visok nivo tolerancije i prema ovakvom vidu komuniciranja. Govori o historiji jugoslavenske historiografije, *savremenom trenutku jugoslavenske historiografije, odnosa unutar nje, njenog tretmana i položaja* početkom 1970-ih godina, oprečnostima (nacionalnih) historiografija unutar Jugoslavije i različitim ocjenama ključnih historijskih pojava i procesa dugog trajanja. Na diskusiju je svakako utjecala aktuelna napeta društveno-politička atmosfera obilježena zaoštrenošću međunacionalnih i međurepubličkih odnosa, gušenjem Maspok-a, re-konstrukcijom skoro svih republičkih rukovodstava kao i zahuktalom ustavnim re-formom koja je nagovještavala ozbiljnu prekompoziciju jugoslavenske federalne zajednice.

Ova polemika iz 1970-ih godina imala je poseban naučni značaj jer su u njoj iznesena nova saznanja, određene nepoznate ili potisnute historijske činjenice, a pribjeglo se i iscrpnoj argumentaciji stavova i drugačijoj interpretaciji, posebno dugog XIX stoljeća. Sličan iskorak je, u uslovima skoro nepostojanja argumentiranog dijaloga i utemeljene kritike, prijeko potreban i savremenoj bosanskohercegovačkoj historijskoj nauci.

Adresa autorice
Author's address

Dženita Sarač Rujanac
Univerzitet u Sarajevu
Institut za historiju
dzenita.sarac-rujanac@iis.unsa.ba

